

УДК 323.2:316.354

<http://orcid.org/0000-0002-9816-7030>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51237>

Л. О. Жужа

МОДИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ВПЛИВОМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті обговорюються проблеми модифікації функцій громадянського суспільства у період проведення антитерористичної операції. Акцент робиться на аналізі діяльності волонтерів. Перелічені соціальні, економічні, воєнні, соціокультурні, політичні та інші функції, які здійснює волонтерський рух.

Ключові слова: громадянське суспільство, волонтерський рух, АТО, функції громадянського суспільства, політичні функції, функції допомоги, патріотизм.

Л. А. Жужа

МОДИФИКАЦИЯ ФУНКЦИЙ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА ПОД ВЛИЯНИЕМ АНТИТЕРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ В УКРАИНЕ

В статье обсуждаются проблемы модификации функций гражданского общества в период проведения Антитеррористической операции. Делается акцент на анализе деятельности волонтеров. Перечислены социальные, экономические, социокультурные, политические и другие функции, которые выполняет волонтерское движение.

Ключевые слова: гражданское общество, волонтерское движение, АТО, функции гражданского общества, политические функции, функции помощи, патриотизм.

L. O. ZHUZHA

MODIFICATION OF THE FUNCTIONS OF CIVIL SOCIETY UNDER THE INFLUENCE ANTITERRORIST OPERATION IN UKRAINE

The article discusses the problems of civil society modification functions during the anti-terrorist operation. The emphasis is on the analysis of the activities of volunteers. The social, economic, social and cultural, political and other functions performed by the volunteer movement were listed.

Keywords: civil society, volunteer movement, ATO, civil society functions, political functions, using the tool, and patriotism.

Постановка проблеми. Зараз громадянське суспільство в особі волонтерського руху грає роль альтернативної влади в певній сфері суспільного життя, що виконує частину функцій держави в зоні АТО. Громадянське суспільство певним чином стало партнером держави, і разом ці

дві сукупності політичних інститутів задовольняють потреби суспільства у военній сфері та питаннях допомоги громадянам в зоні АТО.

Завдяки надзвичайним обставинам функції громадянського суспільства стали більш виразними і посилили свою дієвість. Найбільш значущою структурою громадянського суспільства в добу АТО стає волонтерський рух. Саме через аналіз функцій волонтерства найбільш виразно відображається ефект модифікації функцій громадянського суспільства в надзвичайний період сучасної історії країни.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню громадянського суспільства в українській та міжнародній літературі присвячено чимало наукових праць. Загальні питання, сутність, основні риси та функції громадянського суспільства розглядає К. Джон, А. Догерті, А. Кудряченко, Ю. Шайгородський, М. Скригонюк, М. Патеї-Братасюк, І. Кресіна, Г. Зеленько, М. Калініченко, Т. Андрійчук, А. Дідух, Ф. Рудич та ін.

Проблематику взаємодії громадянського суспільства з державою висвітлює О. Якубовський, Т. Бутирська, Г. Щедрова, П. Ситник, Я. Пасько, І. Макарова. Ю. Левенець, В. Анікін, С. Кириченко.

Історію, еволюцію громадянського суспільства розглядає А. Фергюсон, О. Чувардинський, А. Колодій, І. Воронов та ін.

Правові аспекти громадянського суспільства розглядає В. Ковальчук. Фінансові та економічні аспекти аналізує В. Кодацький. Американський досвід волонтерського руху обговорює З. Андержанова.

Мета статті – здійснити аналіз модифікації функцій громадянського суспільства через дослідження функціонування волонтерського руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. Можна виокремити декілька груп функцій громадянського суспільства, що набули великого значення у зв'язку з воєнними діями на сході України.

Соціальні функції. До них належить задоволення життєвих потреб людей зони АТО. Волонтери доставляють продукти, гуманітарну допомогу у зруйновані міста та селища Донбасу.

Економічні функції. Волонтери збирають гроші, добровільні внески для закупівлі необхідних речей, продуктів, медикаментів, озброєння, лікування, матеріальної допомоги тощо.

Функція захисту інтересів груп громадян перетворюється у функцію захисту спільних, державних інтересів.

Воєнні функції. Волонтери у якості добровольців приймають участь у воєнних діях на Донбасі. Добровольчі бригади формуються різними структурами громадянського суспільства, забезпечуються зброєю без допомоги держави, або з обмеженою допомогою держави. Воєнна діяльність волонтерів отримує соціальну легітимацію, тобто завдяки підтримки суспільства (а не закону). Класичні теорії держави передбачають право на насилля тільки за державою. Антитерористична операція поширила таке право і на парамілітаристські загони волонтерів, майдану і інших активістів громадянського суспільства. Навіть протидія незаконному насиллю з боку правоохоронців стає приводом для звинувачень у ворожих діях проти народу. Відкриваються судові справи проти міліціантів, що виконували накази забезпечувати порядок на вулицях. Абсурдом виглядає вимога судити поліцейських, які захищали державні установи від насильницького захвату. Право на повстання народу, на насильницьке повалення влади закріплюється у політичній свідомості. Тому озброєні добровольці, що незалежно від держави приймають участь в АТО, мовчазно сприймаються як легітимні.

Зазвичай, ще до проведення антитерористичної операції, люди вбачали важливу роль громадських організацій у наступних сферах суспільного життя (див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Наскільки важливу роль можуть відігравати громадські організації у кожній з таких сфер українського суспільства, 2013 р. (%)

Сфери суспільного життя	Важлива	Важко сказати	Не важлива	Не знаю
Політика та виборчі кампанії	37,3	25,5	27,6	9,6
Контроль за владою та боротьба з корупцією	42,6	19,1	30,0	8,3
Надання допомоги бідним і соціально вразливим верствам населення	58,5	19,8	15,3	6,5
Захист природного середовища	61,3	20,3	12,8	5,6
Захист громадянських прав та свобод	54,5	21,3	17,2	6,9
Пропаганда здорового способу життя, профілактика наркоманії та алкоголізму	64,9	17,7	11,1	6,4
Дозвілля громадян – спорт, туризм, культурні ініціативи та клуби за інтересами	60,4	20,1	13,2	6,3
Благоустрій місць сумісного проживання, підтримка житлового фонду та помешкань, організація кондомініумів	54,7	23,0	13,3	8,9
Історична і культурна спадщина, просвіта та наука	54,5	23,5	12,7	9,3

(Джерело: [1, с. 125])

Як бачимо з таблиці, в багатьох сферах суспільного життя громадські організації, на думку громадян, можуть відіграти позитивну роль, особливо у сферах дозвілля, захисту природного середовища, пропаганді здорового способу життя. Тільки в політиці громадським організаціям відводилася невелика роль. Війна докорінним чином змінила уяву про можливу роль

громадських організацій, особливо, що стосується волонтерів. З відносно другорядної ролі, громадські організації стали виконувати ключові для життєдіяльності держави ролі, пов'язані з проведенням АТО.

Своє нове значення волонтерський рух втілює завдяки посиленню своїх загальних функцій як політичного інституту громадянського суспільства [3]. Розглянемо докладніше ці функції з наведенням прикладів реальної діяльності волонтерів.

Функції організації і самоорганізації. Волонтерські структури каналізують енергію добровольців, надають їх діям упорядкований характер. Зазвичай волонтери на місцях намагаються перш за все допомагати «своїм» бійцям, тобто тим, хто направлені в АТО з даного району або міста. Але, якщо потрібно то допомагають і іншим. Наведемо цитату з інтерв'ю волонтерів дослідникам: (Тут і нижче наведено цитати з розповіді волонтерів про свою діяльність на круглому столі громадської організації «Комітет майбутнє: «Солідарність і відповідальність»). «Так, ну в принципі ми намагаємося не відмовляти нікому, хто звертається по нашим можливостям, тобто якщо просять з АТО там продукти харчування, воду і це є, ми не робимо відмінності з нашого міста бійці або не з нашого, от якщо є у нас така можливість ми надаємо допомогу».

Функція мобілізації. Волонтери мобілізують людей на захист країни. Вони є центром тяжіння для патріотів і сприяють підвищенню енергії на подолання ворогів. Наведемо цитату з інтерв'ю з волонтерами: «Я ж не агітую, я просто говорю якщо це кожен встане в будинку з дивана і щось зробить корисного для загальної справи, то розмах волонтерського руху буде більш значний... Чим більше буде конкретних звернень до людей з проханням допомоги, тим більша кількість людей вийде. Чи ось так, от через якусь те газету за руку людину не приведеш, а коли ось так поспілкувавшись, людина подумає і чимось допоможе, вдумавшись в це. Зрозуміло це вже якась то реальна допомога». Як бачимо, мобілізація відбувається при

конкретному спілкуванню активістів з людьми. Абстрактні заклики про допомогу в ЗМІ мають невелике значення.

Функція координації. Волонтери координують зусилля небайдужих українців у своїх зусиллях допомогти тим, хто цього потребує в зоні АТО. Волонтери з різних міст координують свої зусилля для вирішення спільної справи. Наведемо цитату з інтерв'ю волонтерів.» «Ваня, ти з ким контактуєш? Іван: З Наталі. Це волонтер з Волині, ми співпрацюємо виходить з волинськими, от зараз активно співпрацюємо з білоцерківськими волонтерами. Тому що 72 бригада білоцерківські. І до київських ми підключилися ... ». Як бачимо волонтери з різних міст координують свою діяльність, що підвищує ефективність їх справи.

Функція інтеграції. Волонтерський рух об'єднує людей, що бажають особисто допомогти АТО та жертвам війни. Наведемо цитату з інтерв'ю з волонтерами: «Ми між собою завжди співпрацюємо: з самообороною, Будинком культури та іншими організаціями. Якщо щось треба, ми ділимося, і навіть треба щось відвезти, теж допомагаємо один одному. Ну просто це три різні підрозділи, які працюють самостійно, але потім координують свої дії, якщо раптом що необхідна якась допомога». Як бачимо функції інтеграції та координації пов'язані одна з одною. Звичайно, при об'єднанні зусиль різних волонтерських організацій та окремих волонтерів, відбувається одночасно координація їх дій.

Функція комунікації. Завдяки структурам волонтерських організацій здійснюються зв'язки громади і бійців АТО, переселенців та державних установ, що приймають переселенців з зони АТО. Ось цитата із інтерв'ю волонтерів дослідникам: «Хлопці із АТО дзвонять нам безпосередньо просять, ми в такій-то бригаді, нам потрібна допомога». Завдяки прямим комунікаціям шлях від волонтера до об'єкту допомоги значно скорочується, без бюрократичних перешкод та зайвих посередників.

Функція консолідації. Волонтерський рух згуртовує окремих осіб, груп, організацій для посилення боротьби за спільні цілі перемоги в АТО. Для

вирішення схожих завдань нерідко відбувається злиття декількох волонтерських структур, що підвищує ефективність їх дії. Особливо це здійснюється на регіональному рівні, коли в одному місті консолідуються декілька волонтерських структур, що починали діяти окремо. Наприклад, у Дніпропетровську консолідовано діють волонтерська організація «Крила Фенікса» та відома волонтерка Тетяна Ричкова.

Консолідація волонтерських структур об'єктивно необхідна, коли слід вирішувати різні завдання і одна організація зробити це не в змозі. Тоді вона залучає інші волонтерські структури на допомогу. Ось як в інтерв'ю дослідникам описує волонтер цю проблему: «Лена Стрілецька курирує десь 80-100 сімей, вона і за допомогою фонду «Твоя Опора» (київського), за допомогою товариства інвалідів «Лебедушка» та їх батьків ... І там у неї ще великий список людей, які допомагають теж займатися переселенцями. «Патріот» допомагає їй в основному в забезпеченні потреб дітей військових і загиблих. І ще в неї є проект «Соціальний патруль», коли допомога відправляється безпосередньо в зону АТО, це продуктова допомога якщо є можливість медикаменти... З організації «Твоя опора» надходять медикаменти, памперси». Тобто, волонтерка у своїй діяльності використовує ресурси п'яти волонтерських організацій.

Слід відмітити посилення особистісних функцій, таких як соціалізації, ідентифікації, самореалізації.

Функції політичної соціалізації, формування громадянських якостей. Завдяки діяльності волонтерів зростає загальний громадський настрій у населення. Волонтери своїми діями надають приклад іншим людям дієвого патріотизму. У молоді, що приймає участь у волонтерських акціях формується громадянська свідомість, закріплюються розуміння необхідності активної участі у громадських справах. Це закріплює навички політичного активізму, що особливо важливо для молоді. Відомо, що в попередні роки молодь відрізнялася політичною пасивністю індиферентністю, небажанні приймати участь навіть у голосуванні на виборах. Після школи волонтерства

молоді люди вже не будуть такими пасивними в політиці і більш усвідомлено займають громадянську позицію

Функція ідентифікації сприяє укріпленню почуття приналежності до української держави, українців.

Серед особистісних функцій також слід відмітити функцію самореалізації. Участь у волонтерській діяльності дає змогу наповнити життя змістом, бути корисним. Завдяки волонтерській діяльності людина підвищує самоповагу, відчуває повагу з боку оточуючих.

Узагальнюючі позитивні функції волонтерства можна об'єднати їх функцією політичної трансформації громадянського суспільства. Волонтерство не тільки підвищило активність громадянського суспільства, а надає йому нові риси допомоги державі, навіть заміщення, держави у виконанні внутрішніх функцій держави, а саме функцій захисту, забезпечення безпеки. В класичних теоріях громадянського суспільства не передбачалось, що громадянське суспільство може взяти на себе роль заміщення держави.

Волонтерство виступає чинником вдосконалення діяльності державних структур. Волонтерів приймають на державну службу для проведення реформ, вдосконалення роботи різних структур, оскільки волонтери стійкі до корупційних спокус, відповідальні і сумлінні у своїх діях. Інтереси держави у їх свідомості вище за особисті.

Волонтери слугують джерелом кадрових призначень, формують корпус резерву ефективних менеджерів державних структур у період перебудови, перетворення у кризові часи, для подолання неефективних, застарілих методів і форм діяльності певних структур. Наприклад волонтера, що постачав у АТО обладнання, бронежилети тощо прийняли у Міністерство оборони у департамент постачання. Волонтер займається реформою цієї структури « майже весь час проводжу у МО, навіть сплю там – пише на свій сторінці в фейсбуці бувший волонтер, а тепер державний службовець).

Зазвичай у науковій літературі під громадянським суспільством розуміється «система незалежних від держави громадянських інституцій і

відносин, як покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб» [2, с. 600]. В нових умовах громадянське суспільство координує свої зусилля з державою і намагається вирішувати не приватні, а загально державні інтереси. Адже інтереси виживання держави в умовах війни ставлять інтереси загальні вище за особисті.

Волонтерський рух виконує своєрідну функцію селекції, відбору найбільш свідомих громадян, які є справжніми членами громадянського суспільства з відчуттям відповідності за долю держави, високими громадянським почуттями, активним патріотизмом. Саме такі люди формують еліту громадянського суспільства, рисою якої є відчуття цінностей держави, суспільства вищих за особистісні цінності. З цієї причини багато нових політиків закликали наймати у нацгвардію волонтерів майдану.

Велику роль в розвитку волонтерського руху має соціальні мережі, преса і інші засоби масової інформації. Вони не тільки допомагають виконувати функції організації, мобілізації, а і сприяють героїзації невоєнної сфери АТО. ЗМІ та соціальні мережі дуже потужно виконують функції медіа, інформаційного посередника волонтерського руху. Наведемо цитату з інтерв'ю волонтерів: «Знову ж дуже добре зараз працює Facebook, дуже добре, що багато незнайомих людей бачать інформацію, яка постійно викладається, інформація про те, хто, що робить. На нас вийшла Португальська Діаспора, через Греко-католицьку церкву – Іспанія, Іспанська Діаспора. Вони самі нас знаходили, бо заходили на сторінки Інтернет, дивилися, вони починають дзвонити, листуватися, чимось цікавитися, а потім вони висилали якусь допомогу, то посилку пришлють, то гроші переведуть, то ще щось. Ось соціальні мережі добре працюють, телефони по соціальних мережах розходяться миттєво і інформація, люди».

Для успіху волонтерської діяльності має велике значення фактор довіри. Далі цитата з розповіді волонтера: «Заходить в магазин, де я стою з корзиною для добровільних внесків, ця людина, що взяла листівку, підходить

до мене починає вітатися: «А це ти тут» – і, наприклад, там відразу в корзину гроші покладе». Тобто, довіра та впізнавання знову спрацьовує. Якщо волонтера людина не знає, не буде допомагати, а якщо знає, значить, і далі буде допомагати. Це зрозуміло, просто справа в тому, що багато шахраїв, ніби як збирають на потрібну річ, а потім виходить обман. Ось, а про що я і кажу, що спрацьовує фактор довіри. Якщо ви постійно займаєтеся благочинністю, значить, люди можуть вам довіряти. Всі волонтери надають пакет документів та телефони. І знову ж ми намагаємося дякувати людям, які зробили допомогу». Довіра та особисте знайомство складають соціальний капітал, який є додатковим фактором, що сприяє волонтерській праці.

Зазвичай волонтерські організації багатофункціональні, вони беруться за ті справи, які потребують негайної реакції. Наприклад, волонтери організації «Патріот» у своєму інтерв'ю дослідникам відмічають: «У громадської організації «Патріот» дуже багато напрямків, є напрямки які займаються пораненими бійцями, є напрямки які займаються армією, тобто це збір допомоги в супермаркетах і відправка продуктів (...) тобто це збір допомоги в супермаркеті «Палладіум» і доставка всього цього в АТО. Наступний напрямок – допомога дітям військових і переселенців, які теж звертаються». Загалом в Запорізькій області біля 40 тис. переселенців, серед яких біля 12 тис. дітей. Тож для волонтерів Запоріжжя дуже багато справ.

Крім позитивних функцій волонтерство може слугувати засобом вирішення приватних інтересів окремих осіб, що не пов'язані зі спільною метою. Наприклад, участь у волонтерській діяльності може слугувати джерелом формування політичного капіталу окремих діячів, які хочуть потрапити у владу, стати депутатами. Волонтерська діяльність може слугувати навіть засобом збагачення. Є приклади того, як деякі другорядні, проміжні координатори волонтерів давали на підпис волонтерів документи нібито ті витратили декілька тисяч гривень. Потім ці координатори звертаються до джерела фінансування і забирають за підписаними волонтерами документами гроші собі.

Перелічені функції можна класифікувати на ті, що сприяють розвитку громадянського суспільства, і на ті, що сприяють вирішенню загальносуспільних завдань. Так, функції організації, самоорганізації, консолідації, мобілізації, є внутрішніми стосовно громадянського суспільства. А функції, що сприяють допомозі силам АТО у війсьній, соціальній та економічній сфері можна назвати зовнішніми.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цілому волонтерство грає велику роль у розвитку громадянського суспільства і формуванні дійної демократії в Україні. Волонтери ефективно допомагають державі у вирішенні важливої справи здійснення АТО.

Якщо раніш громадянське суспільство виступало опорою громадян у їхньому можливому протистоянні з державою, то в ситуації АТО навпроти, структури громадянського суспільства допомагають державі у вирішенні спільних завдань перемоги у війні. За рамками АТО деякі громадські організації продовжують конфронтацію з державою, але мова скоріше іде о різних засобах досягнення спільної мети, ніж сутнісне протистояння на ґрунті відчуження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громадянське суспільство, його функції та можливості в сучасних умовах [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=713.
2. Скиба В.Й. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / В. Й. Скиба, В.П. Горбатенко, В.В. Туренко. — К. : Основи, 1996. — 717 с.
3. Українське суспільство: стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги]. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2013.— 566 с.